

Nečas, Ctibor

Úvod

In: Nečas, Ctibor. *Na prahu české kapitálové expanze : rozpínavost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1987, pp. 5-10

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122308>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

V období rakousko-uherského imperialismu vyznačovala se jedna z nejširších a nejrušnějších pražských ulic zcela vyhraněným velkoměstským rázem, určeným mj. okázalou architekturou peněžních paláců. Ve stylu české renesance tam dala postavit svůj stánek Zemská banka království Českého, v jehož sousedství zřizovaly své centrály i některé další přední české peněžní ústavy n. tam otevíraly své fil. a exp. vídeňské a jiné velkobanky.

Ona pražská ulice se jmenovala Na příkopě a vytvářela velmi vzdálenou a miniaturní kopii Wall Streetu. Nabývala totiž pro domácí a blízkou okolní ekonomiku podobný význam, jaký měla newyorská třída v ekonomice své země a svého kontinentu. Jednotlivé kanceláře, které nacházely přístřeší v jejích honosných stavbách, stávaly se postupně jakýmsi srdcem, z něhož se rozbíhal všechen cévní systém finančního podnikání a jehož tep bylo slyšet stále silněji nejenom doma, ale i v cizině.

Finance byly v té době soustavou vzhů, založenou na procesech shromažďování a rozdělování peněžních prostředků v burzách, peněžních ústavách a pojišťovnách. Burzy byly místy, kde se soustřeďoval obchod cennými papíry a prodej hromadného zboží ve velkém. Peněžní ústavy se zabývaly přijímáním vkladů, prostředkováním úvěrů a platů i obchodem cennými papíry; byly provozovány především akc. společnostmi (bankami) n. také ve formě spolků (spořitelen), družstev (záložen), úvěrních společností (spol. s r. o.) ap. Pojišťovny organizovaly na obchodním základě smluvní pojišťování majetku, života a zdraví osob.

První nacionálně české banky akc. typu byly založeny koncem 60. let 19. stol. jako vcelku bezvýznamné ústavy, které se opíraly téměř výhradně o nejnižší články tehdejší peněžní soustavy, drobné městské a venkovské spořitelny a záložny. V podmínkách nastupujícího imperialismu a za sílící industrializace začala se drát do popředí zvláště Živnobanka, která se sna-

žila v ostrém konkurenčním boji vyrovnat svým německým soupeřkám. Nová generace v českém bankovníctví vstupovala do hospodářské arény od přelomu stol. a vyznačovala se neobyčejnou výbojností, pro kterou hledala oporu v národním hnutí doma a ve slovanské hospodářské spolupráci navenek; byla představována zejména Sporobankou. Poslední skupina nacionálně českých bank vznikla pak v předvečer první světové války, kdy byl dovršen emancipační vývoj tehdejšího českého hospodářského života a kdy nově založené ústavy usilovaly o územní expanzi jak svými univerzálními, tak především speciálními bankovními obchody.

Málo známou a historiografií dosud nezpracovanou skutečnost o počátcích české kapitálové expanze se pokusíme objasnit v předložené monografii. Po úvodním exkurzu o vývozu českého pojištění se budeme snažit o provedení rozboru obchodních programů uvedených bank a o určení jejich místa na širokém vnitřním trhu Rakousko-Uherska i za jeho jihovýchodními a východními hranicemi od hospodářské krize na zač. 70. let 19. stol. do zániku habsburské monarchie. V příslušných fázích celého tohoto období, oddělených od sebe přibližně r. 1900, 1907, 1912 a 1914, srůstal totiž stále rychleji bankovní a průmyslový kapitál a vytvářely se tak podmínky pro vznik kapitálu finančního. V této souvislosti nás bude zajímat, jakým způsobem dosáhla na pražském peněžním trhu převahy nacionálně česká složka tohoto kapitálu nad složkou nacionálně německou a zvláště pak s jakými výsledky se uplatňovala mimo rámec domácí ekonomiky, tj. na peněžních trzích hospodářsky méně pokročilých a národněpoliticky utlačovaných národů Rakousko-Uherska, resp. jeho jihovýchodních a východních sousedů. V závěru se pak pokusíme odpovědět na otázku, nakolik vnitřní a zejména vnější ctižádostivost české finanční oligarchie motivovala některé projevy české zahraniční politiky.

Stav dosavadní produkce k takto zvolenému tématu je zatím neuspokojivý a reprezentují jej spíše tituly o celkovém vývoji rakousko-uherského a českého bankovníctví, než práce o konkrétních obchodech jednotlivých českých bank. Marxistická literatura přitom dává přednost analytickému, nemarkvistickému pak raději syntetickému pohledu na tuto problematiku.

V marxistické historiografii splnil průkopnickou roli příspěvek Z. Jindry, který na základě dobové literatury a oficiálních statistik provedl rozbor vývojových tendencí českého bankovního kapitálu.¹ Význam původních pramenů pro zkoumání příbuzné problematiky naznačil K. Herman na okraji své studie o novoslovanství, charakterizující tento kurs české buržoazní politiky v souvislosti s hospodářskými zájmy české finanční oligarchie.² Strukturou peněžního systému a funkcí bank v procesu industria-

¹ Jindra, Z.: *K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou*. ČSČH 5, 1957, č. 3, s. 506—526.

² Herman, K.: *Novoslovanství a česká buržoazie*. In: *Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR*. 1. Praha 1958, s. 235—312.

lizace českých zemí se dále zabýval J. Purš.³ Z příprav na zpracování dílčích témat o zahraniční expanzi českého bankovního kapitálu uveřejnili příspěvky rovněž J. Horejsek, C. Nečas a J. Novotný.⁴

Přehled o nemarxistické literatuře je třeba uvést staršími pracemi J. Horáka a A. Pimpra, které si dodneska udržují faktografickou hodnotu, a jsou proto často a s oblibou citovány.⁵ V novější době na sebe upozornili knižními publikacemi tři zahraniční autoři. E. März na příkladu vídeňské velkobanky K. k. priv. österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe objasnil rakouskou bankovní politiku, periodizovanou poněkud neobvykle vládou Františka Josefa I.⁶ R. Rudolph se zabýval úlohou vídeňských a českých bank v industrializačním procesu Rakousko-Uherska v období před první světovou válkou, zatímco B. Michel zobrazil strukturu, vývoj a obchodní činnost rakouského bankovníctví, jakož i společenský a politický život bankéřů v letech 1898—1914;⁷ obě práce, které jsou zkrácenými disertacemi svých autorů, popisují obchodní aktivitu bank převážně na základě tištěných pramenů a dobové literatury (tato společná nevýhoda je v případě Michelově násobena absencí poznámkového aparátu).

Jestliže je problematika rakousko-uherského, resp. českého bankovníctví zpracována neuspokojivě, pak historie českého pojišťovnictví na své zpracování teprve čeká. Zatím jen přípravné kroky k tomu vykonali J. Nožička a B. Ježek.⁸ První z těchto autorů však ustrnul na zveřejnění

³ Purš, J.: *Banks and Industrialization of the Czech Lands*. Prague 1982.

⁴ Horejsek, J.: *Kapitálová expanze Živnostenské banky do jihovýchodní Evropy v letech 1907—1918*. In: Sborník prací historických. Praha 1971, s. 85—102; t ý ž: *Neúspěšný obchod Živnobanky v Polsku*. Slovanský přehled 57, 1971, č. 2, s. 139 až 145; t ý ž: *Živnostenská banka a Lublaňská banka*. ČSČH 10, 1972, č. 6, s. 803—818. Nečas, C.: *Český bankovní kapitál na Balkáně před první světovou válkou*. Studia Balcanica Bohemoslovaca 2, 1976, s. 259—263; t ý ž: *K počátkům české kapitálové expanze do jihovýchodní Evropy*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 27, 1980, s. 171—179; t ý ž: *K počátkům české kapitálové expanze na slovanský jih*. Osječki zbornik 16, 1977, s. 171—183. Novotný, J.: *Agrární banka v letech 1911—1929*. Rkp. kandidátské disertační práce, filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 1979; t ý ž: *Postoj českého agrárního a finančního kapitálu k rakouským válečným půjčkám*. Slezský sborník 75, 1977, č. 1, s. 61—70; t ý ž: *Zahraniční kapitálová expanze Agrární banky do Uher a jihovýchodní Evropy v letech 1911—1918*. Slovanské štúdie 19, 1978, s. 257—279.

⁵ Horák, J.: *Přehled vývoje českých obchodních bank*. Praha 1913; Pimper, A.: *České obchodní banky za války a po válce*. Praha 1929.

⁶ März, E.: *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I*. Wien 1968; t ý ž: *Österreichische Bankpolitik in der Zeit der grossen Wende 1913 bis 1923*. Wien 1981.

⁷ Rudolph, R.: *Banking and Industrialization in Austria-Hungary. The Role of Banks in the Industrialization of the Czech Crownlands, 1873—1914*. Cambridge 1976; Michel, B.: *Banques et banquiers en Autriche au début du 20e siècle*. Paris 1976.

⁸ Nožička, J.: *Pojišťovnictví v historickém vývoji v Čechách a na Moravě*. Český lid 35, 1948, s. 112—114; Ježek, B.: *Dějiny pojišťovnictví v zemích koruny České*

dílčího časopiseckého příspěvku, kdežto faktograficky hodnotná studie druhého autora zůstala jen v rukopise.

Na rozhraní mezi literaturou a tištěnými prameny stojí jubilejní publikace o minulosti českých bank a pojišťoven, stejně jako memoárové publikace o životě a činnosti některých osobností finančního světa. Jejich oslavná a subjektivní forma zpracování se však prosazovala vždy na úkor pravdivosti.⁹

Z periodických pramenů měla pro zvolené téma prvořadý význam dobová národohospodářská publicistika na stránkách denního tisku a odborných časopisů. Značnou vypovídací silou se vyznačovala pravidelná týdenní finanční rubrika největšího tehdy českého deníku Národních listů. Ve druhé uvedené pramenné skupině byly pak nejcennější věstníky jednotlivých peněžních ústavů a organizací, které s výjimkou Finančních listů dosavadní historiografie opomíjela.

Nezastupitelné místo v tomto pramenném okruhu zaujímají dále výr. zpr. peněžních ústavů, které byly vydávány jako podklady pro jednání účastníků v. h. a které obsahovaly mj. vždy také jednatelské a účetní zpr. za uplynulý správní rok. Jejich statistickému obsahu a zaměření se značně blíží základní údaje o rakousko-uherském a v tom i o českém bankovníctví, které byly pravidelně publikovány v oficiálním periodiku *Mitteilungen des k. k. Finanzministeriums* a zejména pak ve finanční ročence *Compass*, jejichž 5 sv. zveřejňovalo každým rokem informace prakticky o celé peněžní soustavě Rakousko-Uherska.

Mezi tištěnými neperiodickými prameny mají pak doplňující význam všechny publikace, vydávané peněžními ústavy pro informování veřejnosti (stanovy, ankety, materiály z různých porad ap.) n. pro vnitřní potřebu (jednací řády, služební instrukce ap.).

Nejcennější použité archivní prameny pocházejí z archivních fondů jednotlivých peněžních ústavů, uložených v ústředních podnikových archívech SBČS, IB a ČSP a dále v krajských podnikových archívech SBČS v Hradci Králové a v Brně. Obsahují protokoly o schůzích nejruznějších bankovních orgánů a v nepatrných zlomcích také aktový materiál.

V PA SBČS v Praze jsou archivovány protokoly s. r. a ř. Agrobanky,

od jeho počátků do r. 1899. Rkp. diplomové práce, filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 1967.

⁹ *Padesát let pojišťovací banky Slavie*. Praha 1919; *Padesát let Pražské úvěrní banky 1870—1919*. Praha b. r. (1919); *Pamětní spis České banky, vydaný k otevření vlastního paláce 1917*. Praha b. r. (1917); *Živnostenská banka v Praze 1869—1918*. Praha b. r. (1919). K těmto publikacím možno připojit i práci Weinzettl, A., Kadeřávek, A.: *Dějiny Ústřední banky českých spořitelén od jejího založení 1903—1928*. Praha 1928, která byla připravena k 25. jubileu tohoto ústavu, zůstala však v rkp. Z memoárové literatury zejména Francev, V. A., Pekař, J., Táborský, F.: *Jaroslavu Preissovi 1870—1930*. Praha 1930; Hribar, I.: *Moji spomíni*. 1—4. Ljubljana 1928—1933; Štefánek, A., Votruba, F., Seďa, F.: *M. Hodža*. Praha 1930 aj.

protokoly s. r., v. v., ř. a denního exekutivu České banky v Praze, protokoly s. r., v. v. a ř. ČPB, protokoly s. r. a v. v. Pragobanky a konečně protokoly s. r. (včetně příloh z let 1914—1918) a v. v., jakož i soukromá korespondence funkcionářů, tiskové věci a torza aktového materiálu Živnobanky.

PA IB v Praze archivuje protokoly v. h., s. r. a v. v. Sporobanky, zatím co v ÚA ČSP v Praze jsou shromážděny ve fondu č. 100 protokoly s. r. a ř. Slavie spolu s aktovým materiálem, jehož věcná skupina 6 obsahuje přehled o působnosti jednotlivých generálních zastupitelství, ve věcné skupině 7 jsou údaje o provozních záležitostech a konečně do věcné skupiny 9 byl zařazen tzv. zvláštní materiál.

V PA SBČS v Brně jsou uloženy protokoly s. r. a v. v. včetně podkladových zpráv pozemkového odd. Moravobanky a protokoly s. r. a v. v. její pražské fil. a v PA SBČS v Hradci Králové protokoly pražského bankovního odboru Kralobanky.

Faktografické jednotlivosti o některých oborech činnosti českých obchodních bank lze nalézt také ve spisovém materiálu nejvyšších vládních úřadů, pocházejícím z československo-rakouské archívni rozluky a uloženém v archívních fondech prezidia ministerské rady, ministerstva financí, ministerstva obchodu a ministra krajana, které jsou dnes ve SÚA v Praze. Firemní spisy jsou archivovány ve všeobecných registraturách českého místodržitelství ve SÚA v Praze a moravského místodržitelství ve SOA v Brně a dále pak v registraturách krajských obchodních soudů, předaných do SOA v Praze, Brně a v Hradci Králové; firemní rejstříky se dosud nacházejí u příslušných soudů.

Hodnota uvedených pramenů je značně různorodá. Nejvýše stojí prameny, vzešlé ze schůzí správních a řídicích orgánů jednotlivých peněžních ústavů. Dávají totiž nahlédnout do jednání, která se odehrávala za zavřenými dveřmi a byla přístupná jen vyvoleným osobám, vázaným mlčenlivostí a diskretností. V protokolech v. v. a ř. lze proto nalézt zápisy o všech podávaných návrzích a o jejich konečném zamítnutí n. projednávání, v protokolech s. r. jsou pak zaznamenána rozhodnutí o uskutečnění operacích. Realita je tu nazývána pravými jmény, neboť každé při-
krašlování n. zatajování by bylo sebeklamem.

Prameny úřední povahy zůstávaly rovněž skryty před zrakem a sluchem veřejnosti, byly však vždy neúplné a zkreslené. Popisovaly totiž pouze část bankovní politiky, k jejímuž odhalení a přiznání vedla peněžní ústavy pouze jejich ochota a minimum nezbytných povinností.

Tištěné prameny v podobě jazykově vytříbených žurnalistických komentářů, úhledně vydávaných jubilejních publikací a výr. zpr. n. obecně přístupných statistických výkazů a stanov představovaly jen uspávající a cukrem obalenou verzi bankovního podnikání, která se předkládala do-
datečně ke schválení v. h. akcionářů.

Předložená monografie zobrazuje zahraniční aktivitu českého bankovní-

ho kapitálu na příkladech činnosti jednotlivých českých obchodních bank. Jádrem takto podaného obrazu jsou charakteristiky mimočeského působení Živnobanky a Sporobanky. Srovnání jejich obchodních programů umožňuje objasnit úspěchy a neúspěchy, které provázely českou kapitálovou expanzi ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu a ovlivnily i některé aspekty české buržoazní politiky. Text monografie je rozdělen do dvou částí. Předložená část zkoumá vývoz pojištění Slavia a následný vývoz kapitálu nejstarších českých obchodních bank a je opatřena seznamem použitých zkratk a dále pramenů a literatury. Druhá část bude sledovat zahraniční obchody českých peněžních ústavů, založených v době od přelomu stol. do propuknutí první světové války, a budou k ní připojeny resumé, přílohy a rejstříky.

Pokládám za svou povinnost poděkovat na tomto místě všem, kdož mi pomáhali překonat úskalí, vyvstávající na jednotlivých úsecích mé práce. Zvláštní můj dík náleží prof. dr. F. Hejlovi, CSc. a prof. dr. J. Kolečkovi, DrSc. za konzultace při volbě tématu, výběru pracovních metod i vytyčení celkové koncepce, knihovníkům Dr. J. Kubíčkovi, CSc. a Z. Mezerové a archivářům prom. hist. B. Ježkovi, H. Málkové, prom. hist. J. Novotnému, CSc. a prom. hist. M. Pittermannové za pomoc při bibliografii a heuristice i všem spolupracovníkům na katedře dějin SSSR, socialistických zemí a archeologie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně za vytvoření klidného prostředí ke studiu i k formulaci dosažených výsledků. Doc. dr. J. Horejskovi, CSc., dr. Z. Jindrovi, CSc., prof. dr. B. Michelovi, prom. hist. J. Novotnému, CSc., doc. dr. M. Píschovi, CSc. a dr. V. Šťastnému, CSc. jsem pak zavázán za rady a pokyny, na základě nichž jsem provedl konečnou přípravu monografie pro tisk.